

Stanisław Gajda – uczony, humanista, mistrz, kolega i przyjaciel

MARIA WOJTAK*

1. Kilka uwag wprowadzających

Wiść o śmierci profesora Stanisława Gajdy szybko obiegła środowiska akademickie w Polsce i za granicą, nappełniwszy smutkiem licznych przedstawicieli nauki – nie tylko językoznawców. Dzięki swojej wieloaspektowej działalności i postawie życiowej opolski lingwista był bowiem znany szerokiemu gronu naukowców. Zamknęło się życie uczonego o niekwestionowanym autorytecie, dla wielu mistrza, dla innych mentora, ale też dobrego kolegi i przyjaciela. O szacunku dla mistrza świadczy choćby styl zredagowania jubileuszowego biogramu przez Jolantę Nocoń (2016: 11–13), a sylwetkę wybitnego badacza, organizatora życia naukowego i przede wszystkim przyjaciela kreśli we wspomnieniu Stanisław Dubisz (2023: 7–11)¹.

---

* Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, Polska, em.wojtak@gmail.com

¹ Nie są to z pewnością wszystkie opracowania dotyczące Stanisława Gajdy. Podstawowe źródło informacji stanowi jubileuszowy XXV tom „Stylistyki”, do którego będę się odwoływać w dalszych częściach tego tekstu.

Każdy portret osoby o tak bogatym życiorysie będzie z konieczności niepełny. W niniejszym opracowaniu przedstawiać będę przede wszystkim sylwetkę uczonego, skupiając uwagę na bogactwie jego dokonań badawczych w obrębie lingwistyki. Staram się jednak nie pomijać innych aspektów działalności Stanisława Gajdy, w którego osobowości splatają się harmonijnie cechy wielkodusznego i empatycznego człowieka oraz działającego z rozmachem i ogromnym zaangażowaniem badacza, hołdującego wartościom akademickim, czyli przede wszystkim dążeniu do prawdy, upowszechnianiu

dobra, sprawiedliwości i kultury naukowej dyskusji. Badacza, który przez całe życie nie tylko poszerza i pogłębia pokłady erudycji, lecz także stara się dodać własną (niemałą) część do wiedzy w macierzystej dyscyplinie, czyli językoznawstwie – szeroko jednak otwartym na inspiracje płynące z dyscyplin pokrewnych i sąsiedzkich.

2. Najważniejsze fakty z życiorysu

Stanisław Gajda urodził się 3 X 1945 r. w Siemysławie na Opolszczyźnie, zmarł 23 XI 2022 r. w Opolu. Liceum ogólnokształcące ukończył w Namysłowie, a studia polonistyczne w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Opolu (w roku 1968). Przez rok pracował w szkole, a w roku 1969 został zatrudniony w macierzystej uczelni, której pozostał wierny do końca kariery zawodowej, wydatnie się też przyczyniając do jej przekształcenia w uniwersytet.

Jego droga naukowa układała się harmonijnie. W 1975 r. doktoryzował się na podstawie przygotowanej pod kierunkiem prof. Henryka Borka pracy pt. *Rozwój polskiej terminologii górniczej*. W roku 1981 uzyskał stopień doktora habilitowanego. Monografia habilitacyjna była ogromnym i trwałym osiągnięciem naukowym. Nosila tytuł *Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym*. Tytuł profesorski Stanisław Gajda otrzymał w roku 1990.

Ukazały się wtedy jego dwie monografie: *Wprowadzenie do teorii terminu* (dzieło o niezbywalnej naukowej wartości do tej pory) i *Współczesna polszczyzna naukowa – język czy żargon?* Cały dorobek publikacyjny Gajdy liczy ok. 300 pozycji o zróżnicowanym charakterze (zob. bibliografię w wyborze: Makuchowska 2016: 33–46).

Jako badacz stał się inicjatorem i twórcą opolskiej szkoły stylistyki, tworzonej przez badaczy kilku pokoleń, przede wszystkim polonistów, dla których był szefem i mistrzem². Skupiał wokół siebie jednak nie tylko badaczy z opolskiej uczelni. W roku 1992 założył rocznik „Stylistyka”, który redagował do roku 2012, kolejną redaktorką była Ewa Malinowska, a obecnie tę funkcję pełni, jak wiadomo, Marzena Makuchowska. Pismo funkcjonuje zatem do dziś i cieszy się uznaniem w środowisku lingwistów głównie z krajów słowiańskich, choć z czasem poszerzyło się zarówno grono autorów, jak i zbiór problemów z zakresu szeroko rozumianej stylistyki zachodnioeuropejskiej, a także tekstologii, genologii czy dyskursologii.

Pismo preferowało różne punkty widzenia i płaszczyzny opisu. Do najważniejszych zagadnień poruszanych na łamach „Stylistyki” należą: (1) styl na tle innych kategorii pojęciowych (*Tekst i styl* – t. IV, *Styl a pleć* – t. XIII, *Styl i czas* – t. XVI, *Styl i kreatywność* – t. XVII, *Wielojęzyczność a styl* – t. XII, *Styl i kultura* – t. XV, *Styl a media* – t. XIX, *Dyskurs i styl* – t. XXIII, *Różnorodność kulturowa a styl* – t. XXIV, *Styl i aksjologia* – t. XXIV), (2) typy stylu (*Styl narodowy* – t. XXI), (3) stylistyka w odniesieniu do innych dyscyplin lub nurtów badawczych (*Stylistyka a poetyka* – t. XI), (4) sylwetki wybitnych przedstawicieli dyscypliny (*Stylistyka i Kożyna* – t. XIV, *Gajda i stylistyka* – t. XXV), (5) stan dyscypliny (*Stylistyka dziś* – t. I oraz X, *Przemiany stylowe* – t. II, *Integracja w stylistyce* – t. XX), (6) wybrane działy stylistyki (*Stylistyka porównawcza* – t. III, *Stylistyka stosowana* – t. V), (7) badania stylistyczne w ramach wspólnot narodowych (*Russkaja stilistika* – t. VI, *Stylistyka czeska* – t. IX).

W odniesieniu do „Stylistyki” bogactwo ujęć wiązać należy z podziałem problemowym poszczególnych tomów, w obrębie których publikowano rozprawy i artykuły naukowe tematycznie odpowiadające zagadnieniu wyodrębnionemu w tytule oraz inne opracowania o charakterze zarówno teoretycznym,

² W skład zespołu opolskich stylistyków, oprócz mistrza, wchodzili następujący badacze: Zbigniew Adamiszyn, Mieczysław Balowski, Jerzy Biniewicz, Marzena Makuchowska, Ewa Malinowska, Anna Starzec, Jolanta Nocoń, Bogusław Wyderka.

jak i analitycznym, eseje, dyskusje, recenzje, a także sylwetki najwybitniejszych badaczy. Opolski rocznik należy traktować jako świadectwo rozkwitu dyscypliny, bogactwa problemowego oraz wartości poznawczej dorobku jej przedstawicieli³.

Prestiż opolskiego ośrodka oraz własną renomę budował też Stanisław Gajda dzięki licznym inicjatywom i działaniom organizacyjnym. Szczególną popularnością i uznaniem cieszyły się organizowane przez profesora Gajdę i jego najbliższych współpracowników konferencje stylistyczne, gromadzące badaczy z wszystkich krajów słowiańskich. Było to prężne i prestiżowe forum dyskusyjne i badawcze, którego rezultaty publikowano w monografiach zbiorowych lub w „Stylistyce”.

Opolski uczony nie tylko redagował z rozmachem rocznik „Stylistyka”, lecz także był członkiem rad naukowych czasopism: „Slavia” (Praga), „Slav Term” (Moskwa), „Stil” (Belgrad), „Studia Pragmalingwistyczne” (Warszawa) i „Żanry Mowy” (Saratow).

Stanisław Gajda jawi się ponadto jako niestrudzony edytor i redaktor naukowy licznych opracowań, z których najbardziej niezwykle okazują się dwie serie: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich* opracowane przez lingwistów z wielu krajów i wydane w czternastu tomach w Opolu w latach 1996–2004 oraz *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*, t. I–IV, Opole 2003–2009.

Już w tym miejscu warto dodać, że temperament organizatora życia naukowego decydował o inspirowaniu różnych przedsięwzięć badawczych do końca życia uczonego. Świadczy o tym idea przygotowania pod patronatem Komisji Stylistycznej przy Międzynarodowym Komitecie Sławistów słownika biograficznego stylistyki słowiańskiej (SBSS) (zob. Gajda 2023: 283–294). W rozprawie poświęconej tej problematyce Stanisław Gajda podkreśla, że „nauki humanistyczne widzą w swej przeszłości skarbnicę idei, w której współczesny badacz może znaleźć coś cennego” (Gajda 2023: 285). Uznaje pojęcia stylu i stylistyki za kategorie, które mogą spełniać rolę „idei integrujących, wiążących i centralnych w dyscyplinowej sieci pojęciowej” (Gajda 2023: 286). Postuluje dowartościowanie aspektu biograficznego, który

---

³ Na marginesie dodam, że „Stylistyka” wyróżnia się szatą graficzną, współtworzoną nie tylko przez wyznaczniki typograficzne, kroje czcionki itd., lecz także przez dobór ilustracji, czyniących z poszczególnych tomów prawdziwe dzieła sztuki. [Grafiki znajdujące się na okładce od 2013 roku są autorstwa Ireny Jokiel – przypis redakcji].

„wyznacza horyzonty, ramy poznania naukowego” (Gajda 2023: 290), starając się, w ramach rozwinięcia tego wątku i nawiązania do projektu SBSS, dookreślić istotę autorytetu naukowego, po to, aby zainicjować dyskusję o stylistycznych autorytetach, czyli badaczach, których biografie miałyby się znaleźć w takim słowniku.

Jako pracownik akademicki Stanisław Gajda pełnił w macierzystej uczelni, a także poza nią ważne i prestiżowe funkcje. W latach 1990–2012 był dyrektorem Instytutu Filologii Polskiej WSP w Opolu, a potem Uniwersytetu Opolskiego, a w latach 1998–2012 kierował Katedrą Języka Polskiego. W latach 1999–2007 przewodził Komitetowi Językoznawstwa PAN. Był ponadto członkiem Komitetu Badań Naukowych w latach 1997–2005. Lata 2000–2013 zaś to czas członkostwa w Prezydium Międzynarodowego Komitetu Sławistów, którego zadaniem była koordynacja prac 35 komisji afiliowanych przy tej organizacji. Z inicjatywy Stanisława Gajdy w roku 2013 powołano przy MKS Komisję Stylistyczną. W roku 2018 został on członkiem honorowym MKS. W latach 2010–2012 Stanisław Gajda przewodniczył Sekcji I Centralnej Komisji ds. Stopni i Tytułów, a członkiem CK był w latach 1999–2012. Uczestniczył ponadto w pracach Instytutu Języka Polskiego PAN oraz Instytutu Badań Literackich, uczestniczył też w działalności Rady Języka Polskiego. Od roku 2010 był członkiem korespondentem PAN, a od roku 2016 – członkiem rzeczywistym.

Otrzymał tytuły doktora *honoris causa* Uniwersytetu św. Cyryla i Metodego (Macedonia – Skopje, 2005), Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie (2010) oraz Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie (2018).

3. Stanisław Gajda jako wybitny uczony, myśliciel, humanista

3.1. Twórca i propagator oryginalnej koncepcji stylistyki

Zainteresowania badawcze opolskiego uczonego koncentrowały się na problemach lingwistycznych (z zakresu lingwistyki zarówno polonistycznej, jak i sławistycznej), a w szczególności: stylistyki, tekstologii oraz genologii, socjolingwistyki, leksykologii, onomastyki, historii języka i kultury języka⁴.

---

⁴ Dorobek naukowy Stanisława Gajdy z zakresu wymienionych dyscyplin czy nurtów badawczych zasługuje bez wątpienia na omówienie i docenienie. W niniejszym artykule brak jednak na to miej-

Domeną jego aktywności naukowej była jednak stylistyka. Dorobek autora *Podstaw badań stylistycznych nad językiem naukowym* z zakresu tej dyscypliny jest ogromny. Bez cienia przesady można przypisywać Stanisławowi Gajdzie rangę czołowego polskiego stylistyka, aktywnego naukowo w drugiej połowie XX wieku i na początku obecnego stulecia (zob. Malinowska, Wojtak 2016: 15–32; Wojtak, w druku).

Cztery zagadnienia tworzą zręb poglądów uczonego z zakresu stylistyki: (1) sytuacja poznawcza dyscypliny w różnych okresach jej dziejów, (2) teoria stylu, (3) kwestia zróżnicowania polszczyzny (nie tylko stylistycznego), (4) styl/język naukowy. Są to problemy ściśle ze sobą powiązane, oddziela je jednak dla przejrzystości wywodu.

Ad 1. Stylistykę postrzegał Stanisław Gajda jako subdyscyplinę językoznawczą, choć zwracał uwagę na jej retoryczny w istocie rodowód oraz na funkcjonowanie subdyscypliny pokrewnej, czyli stylistyki literaturoznawczej. Uczony wielokrotnie wracał w swych rozprawach do kwestii genezy stylistyki, jej historii oraz metodologicznych metamorfoz (Malinowska, Wojtak 2016: 20–23 i wskazana tam literatura). Określał i oceniał sytuację poznawczą dyscypliny, podkreślając, że rozchwianie pojęć i metod łączy stylistykę z sytuacją nauk humanistycznych, diagnozował przenikliwie, pisząc wręcz o chaosie (pojęciowym, terminologicznym i metodologicznym), ale też zwykle optymistycznie prognozował pomyślność badań stylistycznych.

Zdając sobie sprawę z tego, że „nie istnieje ogólnie akceptowana koncepcja stylistyki” (Gajda 2001: VI), starał się jednak przedstawiać w kolejnych rozprawach obraz stylistyki, z uwypukleniem jej typów (nurtów), a więc stylistyki funkcjonalnej, stylistyki pragmatycznej, kognitywnej itd., ewolucji poglądów badaczy, powstawania i krystalizacji ośrodków badawczych czy też szkół, pluralizacji postaw i bogactwa praktyki badawczej. Oceniając ogólnie sytuację poznawczą w stylistyce przełomu wieków (XX i XXI), uczony (Gajda 2003: 371) stwierdzał:

Nie dokonała się [...] wówczas w stylistyce polskiej żadna zasadnicza „rewolucja naukowa”. Podobnie jak w całym wieku XX rozwija się ona w duchu pluralizmu oraz

---

sca. Dopowiem więc może jedynie, że szerokim echem odbijały się prace uczonego (nawet jeśli były to pojedyncze studia) z zakresu leksykologii (tu zwłaszcza teoria terminu – Gajda 1990c), onomastyki (tu szczególnie rozprawa dotycząca tytułów – Gajda 1987: 79–89), kultury języka (a konkretnie – samej koncepcji i stanu kultury języka, kultury języka naukowego oraz polityki językowej, zob. Gajda 2013c: 61–74 i Makuchowska 2016: 33–46).

synkretyzmu i ciągłości, wzbogacając własne tradycje o nowe treści przejmowane ze stylistyki powszechnej, a także z szybko rozwijającej się w drugiej połowie wieku wiedzy o komunikacji i o tekście (dyskursie).

W tym samym opracowaniu (Gajda 2003: 378) opowiadał się za transdyscyplinarnym statusem stylistyki, przypisując jej rolę integrowania aspektowej wiedzy, „wnoszonej przez zmieniający się archipelag dyscyplin badających ludzką komunikację”.

Starał się dostrzegać jakiś porządek w owym niemal chaotycznym bogactwie badawczych propozycji, wyodrębniając trzy w jego przekonaniu najważniejsze nurty badawcze: stylistykę funkcjonalną, stylistykę pragmatyczną i stylistykę kognitywną (zob. Gajda 2003: 375–376; Malinowska, Wojtak 2016: 22). O pierwszym z odłamów dyscypliny pisał we wskazanym już miejscu:

Stylistykę funkcjonalną od początku cechowała koncepcyjna otwartość. Korzystała z tradycji francuskich i rosyjskich, przyjmowała pojęcie stylu jako globalnej zasady integracyjnej i inspiracje komunikacjonistyczne. Interesował ją więc nie tylko „wielki czerpak”, który wybierał z rzeczywistości językowej style funkcjonalne. Trudno uznać za w pełni trafne opinie o wyczerpywaniu (lub wyczerpaniu) się tego paradygmatu.

Stylistyka pragmatyczna, zdaniem Gajdy, wprowadza „czerpak o gęstszych okach” i powinna być postrzegana jako paradygmat komplementarny w stosunku do funkcjonalnego. Stylistyka kognitywna w ocenie badacza „na razie nie stworzyła jakiegś spójnej koncepcji stylu i stylistyki. Niewątpliwie otwiera jednak nowe możliwości rozwiązania tradycyjnych problemów stylistyki” (Gajda 2003: 375–376).

W kolejnych rozprawach syntetyzujących zwracał uwagę na to, że pod wpływem przeobrażeń w rzeczywistości językowej (komunikacyjnej) oraz pozajęzykowej nastąpiło poszerzenie kontekstu poznawczego stylistyki, która stała się dyscypliną eklektyczną z rozchwianą tożsamością i tendencją do wtopienia się w inne orientacje badawcze. „W rezultacie stylistyka – stwierdzał Gajda (2013a: 20) – żyje i rozwija się, ale bez *stylistyki*, bez stylistycznego szyldu”.

Na tym jednak Gajdowe diagnozowanie i prognozowanie sytuacji poznawczej w stylistyce się nie zakończyło. W jednym z ostatnich opracowań przyjął mianowicie perspektywę metanaukową, stwierdzając wprost (Gajda 2020: 91):

Przestrzeń stylistyki pozostaje permanentnie otwarta i jest konstrukcją budowaną w praktyce naukowej w aktywnym doświadczeniu podmiotów indywidualnych, zbiorowych i in-

stytucjonalnych. Wizja tej przestrzeni wyrasta z domniemań, korygowanych przez różne wypowiedzi. U jej podstaw leży przekonanie, że zalewają nas informacje, a potrzebna jest mądrość, czyli synteza, że niedobre jest „zawodowe odrętwienie”, tj. postawa badacza tkwiących niewzruszenie w tradycyjnej formacji naukowej.

Snując w tym samym opracowaniu (Gajda 2020: 95), zgodnie z wyrażoną wprost deklaracją, refleksje ontologiczne i epistemologiczne, formułuje badacz następującą diagnozę⁵:

Objektem badań lingwistycznych i stylistycznych jest przede wszystkim sama rzeczywistość językowa. Abstrakcyjne rozważania ogólnoteoretyczne i metodologiczne, analizy dziejów dyscypliny i cudzych koncepcji, precyzowanie metod badawczych itp. wynikają z niezbędnego podziału pracy, ale mają charakter bardziej pomocniczy – są środkiem prowadzącym do celu głównego, jakim jest poznanie, tj. wyjaśnienie i zrozumienie tej rzeczywistości. Naukowe postępowanie wymaga łączenia empirii i teorii, zaczyna się od rozpoznania „tego, co jest”, przechodząc do tworzenia koncepcji-modelu. Stylistyka współczesna zderza się ze złożoną i zmienną rzeczywistością językową i buduje wiele mikrostylistycznych obrazów. Ma jednak wyraźny kłopot z ujęciami makrostylistycznymi.

W rozprawie, która prawdopodobnie zamyka aktywność naukową Stanisława Gajdy, autor już nie mówi wyłącznie o stylistyce jako dyscyplinie, lecz wprowadza określenie *refleksja stylistyczna* i konkretyzuje swe przekonania w następujący sposób (Gajda 2023: 287):

Określenia stylu od starożytności po dziś odnoszą go prymarnie do tekstu. Refleksja nad stylem lokuje się więc w centrum humanistyki. Kształtująca się w XIX w. stylistyka – zwłaszcza na gruncie lingwistycznym – jawi się więc jako bardzo zawężona i uboga krewna otwartej nieograniczonej **refleksji stylistycznej**, która od swoich antycznych początków rozwijała się wielokierunkowo pod różnymi mniej lub bardziej stabilnymi i długowiecznymi sztyldami, por. retoryka i poetyka, filologia, genologia, wersologia, teoria tekstu, teolingwistyka, mediolingwistyka itd. [...]. Czy *stylistyka* jest zdolna zintegrować dokonania poznawcze całej tekstowo-stylowej orientacji badawczej w humanistyce rozproszonej w wielu dyscyplinach?

Ad 2. Sytuację stylistyki i sytuację poznawczą w stylistyce łączył Stanisław Gajda z reguły z koncepcjami stylu. Wypowiadał się na temat tej kategorii właściwie od początku swej naukowej aktywności.

---

⁵ Warto zaznaczyć, że z zapowiadanej na początku artykułu roli „przepowiadacza przyszłości stylistyki” autor wywiązuje się asekuracyjnie, pisząc w konkluzji (Gajda 2020: 96): „Jednak najlepszym sposobem na przewidzenie przyszłości jest jej stwarzanie”.

Nie będę tu jednak odtwarzać poglądów autora w ujęciu chronologicznym, ciekawsze jest bowiem i poznawczo bardziej nośne, jak sądzę, uwzględnianie kontekstów poznawczych, w jakich Stanisław Gajda kategorię stylu sytuował. Chodzi mi jednak przy tym o sposoby umiejscawiania własnych ustaleń w przestrzeni budowanej przez koncepcje cudze. I tak oceniając ogólnie stan badań nad stylem, wynikający z pluralizmu postaw uczonych, Gajda (2001: VI) pisał:

Styl to bardzo złożona kategoria, o dużej doniosłości koncepcyjnej, w przeciwieństwie do prostych, jednowymiarowych, bardziej technicznych pojęć o wysokiej niezawodności. [...] Pochodną złożoności stylu jako zjawiska rzeczywistości komunikacyjnojęzykowej jest różnorodność konstrukcji pojęciowych i definicji stylu (*styl to wybór...*, *odchYLEnie...* itd.), związana z odmiennością poznawczego podejścia. W różnych koncepcjach wydobywa się coraz to inne jego aspekty. Trzeba się zgodzić na otwarty i rozwojowy charakter pojęcia stylu.

Od początku swej aktywności poznawczej uznawał on styl za strukturę tekstową, zbiór istotnych właściwości tekstu – znaczeniowych i formalnych „zrelatywizowanych do świadomości nadawcy [...] oraz jego przekonań aksjologicznych” (Gajda 1982: 83), by po latach stwierdzić (Gajda 2002: 52):

Z przyjętej definicji stylu jako humanistycznej struktury tekstu wynika, że stanowi on nadstrukturę [...] w tekście zrelatywizowaną do szeroko pojętej świadomości użytkowników języka, świadomości, w której ogniskują się wszystkie konteksty determinujące styl. Programowo-badawczy charakter pojęcia styl polega na tym, że nie znamy wszystkich struktur tworzących tekst i ich relacji wzajemnych oraz powiązań między tymi strukturami a kontekstami. Dlatego poznanie stylu to długa i żmudna droga.

W roku 2018 Stanisław Gajda odnawia własną propozycję traktowania stylu jako humanistycznej struktury tekstu, deklarując, że teoria stylu „jest skazana” na objęcie różnych paradygmatów (Gajda 2018: 11). Przyjąwszy założenie o różnych sposobach istnienia stylu i tekstu, autor przedstawia następujące założenia teorii (Gajda 2018: 19):

Styl łączy się z ludzkimi działaniami i ich wytworami (w tym działaniami językowymi), a te działania są determinowane nie tylko przez genetyczną i neuropsychiczną naturę ludzka oraz społeczno-kulturowy kontekst interakcji. Ludzie wnoszą do działania siebie, swoje JA i MY, swoją podmiotowość, w której wymagania wynikające ze społecznych norm łączą się z indywidualną kreatywnością (w większości działań zachowania rutynowe przeważają nad kreatywnymi). Centrum i podstawę zachowań językowych stanowią teksty. Styl stanowi humanistyczną strukturę tekstu, integrując wszystkie jego wymiary i atrybuty.

Koncepcję stylu opolski lingwista wpisywał od początku w ramy strukturalizmu, by finalnie (po niewielkich w istocie modyfikacjach) uczynić ją składnikiem stylistyki integralnej (szczegóły w Malinowska, Wojtak 2016: 18–20). Na tym jednak nie koniec. Sytuując samą stylistykę w obrębie bogatej w koncepcje i metody humanistyce XXI wieku, Gajda dostrzega rozwarstwienie kategorii stylu. Uwzględniając perspektywę ontologiczną, wyróżnia (Gajda 2023: 287) cztery sposoby istnienia rzeczywistości, by ukonkretnić zagadnienie następująco:

W przypadku rzeczywistości językowej są to: 1. obiektywna rzeczywistość realna, tj. konkretne zachowania komunikacyjne i ich wytwory w postaci konkretnych tekstów; 2. abstrakcyjny system; 3. subiektywna jednostkowa świadomość językowa i 4. intersubiektywna zbiorowa świadomość językowa. Odpowiednio tekst i styl przejawiają się w czterech postaciach: 1. konkretny tekst i jego styl, 2. systemowy tekst(em) i styl, 3. tekst i styl w świadomości jednostki i 4. tekst i styl w świadomości zbiorowej.

Ad 3. Kwestia odmian języka i ich ustruktrowania powracała kilkakrotnie jako problematyka rozpraw Stanisława Gajdy. Skupię jednak uwagę na dwóch artykułach, których publikacje dzieli 20 lat, gdyż nie chodzi wyłącznie o przedstawienie kwestii merytorycznych, lecz pokazanie zmian w postawach badawczych opolskiego językoznawcy. Charakteryzując system odmian polszczyzny i jego dynamikę w ramach opracowywania najnowszych dziejów języków słowiańskich, autor (Gajda 2001c: 207) stwierdzał:

Współczesne odmiany polszczyzny tworzą układ wielocłonowy, wielowymiarowy i dynamiczny. Między poszczególnymi członami tego układu zaznacza się mniejszy lub większy, zmienny w czasie dystans strukturalny oraz funkcjonalny.

Zwracał ponadto uwagę na zróżnicowanie parametrów porządkujących wielowymiarowość systemu odmian. Wyróżnia się, przypominał, odmiany terytorialne (gwary ludowe i odmiany regionalne), substancjalne (język mówiony i pisany), funkcjonalne (np. język potoczny, język artystyczny, język naukowy), socjalne (żargony), generacyjne (język dzieci, młodzieżowy, ludzi starych), związane z płcią (język kobiet i mężczyzn), sytuacyjne (Gajda 2001c: 208). Dość szczegółowo scharakteryzował przeobrażenia polskiej wielojęzyczności, ujmując zarówno zbiór odmian, jak i relacji między nimi w ramy oryginalnego schematu, obrazującego podział na język literacki i język ogólny (odmiany o nieostrych granicach z językiem potocznym jako

sytuowanym pomiędzy nimi), z żargonami i dialektami oraz odmianami funkcjonalnymi. Oceniając w konkluzji sytuację odmian po różnorodnych zmianach potrzeb komunikacyjnych społeczności posługującej się językiem w różnych sytuacjach, autor stwierdza, że „Odmiany mają skłonność do mieszania się, wzajemnego przenikania się, a ich użycie staje się coraz mniej wyznaczone” (Gajda 2001c: 215).

Głosem zamykającym refleksje nad zróżnicowaniem polszczyzny stał się artykuł o polskiej sieci komunikacyjnej i jej głównych osiach. Stanisław Gajda proponuje, aby – nie odrzucając wcześniejszych rozwiązań, gdyż, jak pisze, wartości poznawczej nie straciły całkowicie grafy i diagramy będące rezultatem dyskusji z drugiej połowy XX wieku – uznać nowe rozwiązanie, czyli właśnie metafory SIECI i OSI, za sposób obrazowania przestrzeni językowej (Gajda 2021: 44). Artykuł zawiera zwięzłą charakterystykę pięciu głównych osi organizujących, w ujęciu autora (Gajda 2021: 44–52), współczesną polską przestrzeń językową, a więc osi idiolektalnej, osi wyznaczonej dychotomią język mówiony – język pisany, osi związanej z opozycją gwary – język literacki, osi odmian funkcjonalnych oraz osi trzech stylów (wysokiego, średniego i niskiego).

Ad 4. Styl naukowy także opisywał Gajda wielokrotnie (zob. Malinowska, Wojtak 2016: 23–26; Gajda 1982; 1990b; 2001b: 183–199; 2001d: 294–317; 2004: 49–58; 2013b: 61–70). Zajmował się zwłaszcza dociekaniem istoty tego stylu, opisem terminologii (w tym zakresie uczony ma niezbywalne osobne osiągnięcia), cechami stylu oraz ich leksykalnymi i gramatycznymi wykładnikami, strukturą tekstu naukowego (kohezją czy koherencją) oraz zjawiskiem metatekstu, wielowarstwową dyferencjacją (ze względu na odbiorców, z uwzględnieniem gatunków wypowiedzi, a nawet stylów osobniczych, opisywanych na przykładzie dorobku czołowych polskich humanistów), kwestią zakresów badań, formułując postulat badań kontekstowych z uwzględnieniem zaplecza kulturowego i dynamiki jego przeobrażeń. Charakterystyki stylu naukowego były konsekwentnie łączone ze zmieniającymi się koncepcjami stylistyki oraz dookreśleniami kategorii stylu.

3.2. O Gajdowej wizji genologii

Kreśląc naukową sylwetkę Stanisława Gajdy, nie można pomijać jego ewidentnych zasług dla ukonstytuowania się oraz rozwoju polskiej (i nie

tylko) genologii lingwistycznej. Dorobek opolskiego uczonego mieści się we wszystkich etapach dziejów tej dyscypliny i obejmuje całą gamę istotnych zagadnień teoretycznych, postulatów badawczych oraz opracowań analitycznych (zob. Wojtak 2019: 45–46; 2023: 16–17). Praktycznie wszystkie prace autora z tego zakresu mają charakter pionierski (zob. Gajda 1982: 166–176; 1990a: 71–83; 2001a: 255–268; 2009: 135–146). Uderza humanistyczne (nie tylko lingwistyczne) zakorzenie teorii, rozległość podejmowanej problematyki, a więc definiowanie podstawowych pojęć, kwestia miejsca genologii na mapie dyscyplin pokrewnych, zagadnienie typologii gatunków itd. Wyodrębniając genologię lingwistyczną i sytuując ją w ramach tekstologii oraz stylistyki funkcjonalnej, badacz konstatuje, że dyscyplina zmierza „w stronę genologii integralnej, zajmującej się wszystkimi wypowiedziami, w tym polisemiotycznymi z ograniczonym udziałem tworzywa werbalnego” (Gajda 2009: 136). Dziś nie trzeba nikogo przekonywać o trafności owej prognozy.

Mając na uwadze wielość perspektyw w badaniach nad gatunkami i brak ogólnie przyjmowanej teorii gatunku, Stanisław Gajda (2009: 138) proponuje następującą definicję tego pojęcia:

Gatunek to forma wypowiedzi, która odnosi się do sytuacji życiowej, typowego zachowania komunikacyjnego, albo inaczej to klasa tekstów, które mają podobne właściwości wewnątrztekstowe, jednakowe cele (funkcje) i warunki przebiegu komunikacji. Gatunek zatem to typowy sposób realizacji wydarzenia komunikacyjnego oraz narzędzie wnoszące do ludzkiego porozumiewania się komunikacyjną systemowość i standard (wzorzec) dotyczący społecznej interakcji i środków tekstotwórczych.

Stanisławowi Gajdzie zawdzięczamy także refleksję na temat form istnienia gatunku. Gatunek może więc być postrzegany jako forma organizująca konkretny tekst, jako abstrakcyjny model oraz mentalny wzorzec (składnik kompetencji językowej) (Gajda 2009: 138). Badacz ustala ponadto trzy wymiary gatunku: (1) pragmatyczny, a więc bardziej konkretnie – sytuacyjny, funkcjonalny i kulturowy, (2) poznawczy, (3) strukturalny (wyrażeniowy) (Gajda 2009: 138–141). Za kwintesencję postawy uczonego można uznać następujące słowa (Gajda 2009: 142):

Teoria gatunku proponuje uniwersalne podejście do zachowań komunikacyjnych człowieka, podsuwa klucz dla systematycznej analizy tej chaotycznej i ciągle zmieniającej się rzeczywistości.

4. Uwagi końcowe

Dorobek Stanisława Gajdy wyróżnia ewolucja poglądów w zasadzie w każdym z obszarów badawczych. Ocalał i utrwał w nauce, co mógł ocalić, zmieniał wszystko, co w zgodzie z aktualizowaną wiedzą, nie tylko lingwistyczną, zmodyfikować, jak sądził, należało. Unikał przy tym polemik, dostrzegając i szanując prawo konkretnych przedstawicieli społeczności uczonych do formułowania własnych poglądów i propagowania indywidualnych postaw. Pluralizm postaw uznawał za trwałe wyróżnik dyscyplin humanistycznych. Nie znaczy to jednak, że tolerował i akceptował wszystko. Bywał surowy w ocenach myślowych niekonsekwencji, analitycznej niestaranności czy wszelkich przejawów snobizmu i silenia się na naukowość.

Ryzykując brak precyzji, sugeruję, że w odniesieniu do spuścizny naukowej uczonego można mówić o spiralnym i ewolucyjnym modyfikowaniu stanowisk w poszczególnych kluczowych kwestiach. Stylistykę ujmował Stanisław Gajda najpierw jako (sub)dyscyplinę językoznawczą, uwzględniając tradycję i przeobrażenia badań z tego zakresu, przypisywał jej polidyscyplinowość (w tym kontekście pytał prowokacyjnie: *Czy stylistyka jest nauką normalną?* – Gajda 2008: 148) i transdyscyplinowość, by na koniec wprowadzić pojęcie *refleksji stylistycznej*, a więc projektu budowy otwartej przestrzeni poznawczej, zakreślonej jedynie wstępnie horyzontem nauk humanistycznych.

Gajdowa koncepcja stylu z kolei jawi się jako jedność w różnorodności. Obecna w dorobku uczonego od początku formuła stylu jako humanistycznej struktury tekstu podlega etapowej reinterpretacji, precyzującej kolejne jej składniki, by finalnie wpisać się w ramy nie stylistyki jako dyscypliny, lecz refleksji stylistycznej, co oznacza rozwarstwienie kategorii stylu, jego wielowymiarowość i status składnika dynamicznej oraz skomplikowanej rzeczywistości językowej.

Zamknąć wypada mi niniejszą charakterystykę naukowego wizerunku Stanisława Gajdy konstatacją: podziwiano, podziwiać można i podziwiać należy u tego uczonego styl działania, styl myślenia i styl wysłowienia.

Gdy idzie o styl działania, to – jak pisze Stanisław Dubisz w „Poradniku Językowym” (2023: 9) – „Łączył w sobie niejako dwie osobowości – uczonego gabinetowego i naukowca uspołecznionego”. Dla środowiska językoznawczego – kontynuuje Dubisz – „był wręcz mężem opatrznociowym. Rzeczywiście je integrował, inicjował granty, zachęcał do badań zespołowych, organizował

konferencje, sam uczestniczył w ich dziesiątkach, brał udział w licznych przewodach naukowych jako recenzent [...]”.

Styl myślenia wyróżniała precyzja metodologiczna, dokładność i konsekwencja, pasja poznawcza i stale pogłębiana erudycja. Pierwsze prace sytuowane w ramach rzetelnego, ale, powiedzmy, „zmiękczonego” strukturalizmu z modelowym odtworzeniem założeń stylistyki sytuowanej w ramach tego paradygmatu i zastosowaniem tychże założeń w analizach immanentnie pełnych (odnoszonych przede wszystkim do stylu jako takiego i do stylu naukowego) zapowiadały badacza dużego formatu. W kolejnych rozprawach, utrwalających pozycję uczonego w środowisku lingwistycznym, sięgał Stanisław Gajda do nowych nurtów badań lingwistycznych poświęconych komunikacji, jej kulturowym uwarunkowaniom, aż po wprowadzenie problematyki dyskursu. I wreszcie w dorobku uczonego następował stopniowy wzrost rozważań metanaukowych. Pojawił się wątek roli uczonego w pluralistycznym społeczeństwie, a także opinie dotyczące stanu humanistyki. „Humanistyka powinna przyczyniać się – pisał Gajda (2012: 149) – do wzrostu społecznej refleksyjności. To przede wszystkim jej celem powinno być kształtowanie społeczeństwa nie tylko wiedzy, lecz przede wszystkim społeczeństwa mądrości poprzez stwarzanie humanistycznej aury intelektualnej. [Humaniści] powinni nie tylko opisywać świat [...], lecz także odgrywać większą rolę w kształtowaniu nowych idei i poszukiwaniu rozwiązań problemów współczesnego człowieka”.

Styl wysłowienia został zauważony i przedstawiony w kategoriach stylu indywidualnego (Witosz 2016: 47–57; Brzozowska 2016: 59–70). Wśród powierzchniowych (najczęściej też formalnych) cech stylu uczonego wymienia się: przejrzystość kompozycji jego tekstów, z wyliczeniem i parentezą jako podstawowymi figurami, lapidarność i precyzję wysłowienia, dialogowość, kreatywność i obrazowość oraz sugestywność (metafory, pytania retoryczne czy też leksyka tworząca zbiory słów kluczowych bądź raczej słów świadków epoki i postawy uczonego: *aura intelektualna*, *aura kulturowa*, *ideał*, *duch języka*). Niektóre metafory na trwałe weszły do zbioru pojęć i terminów stosowanych w lingwistyce (np. o języku mediów pisze się jako o *tyglu stylowym*).

Stanisław Gajda ma w świecie nauki ugruntowaną pozycję i jest postacią ważną dla środowiska akademickiego – jako badacz, teoretyk, twórca nośnych idei poznawczych i pogłębionej refleksji metanaukowej, jako organizator życia naukowego, projektant i wykonawca licznych (w tym jeszcze niezrealizowanych)

przedsięwzięć badawczych, jako uczestnik postępowań awansowych, mistrz, człowiek o szerokich horyzontach, przenikliwym umyśle i wielkim sercu.

Literatura

- Brzozowska D., 2016, Styl osobniczy uczonego a uniwersalność kategorii stylu, „*Stylistyka*”, XXV, s. 59–70.
- Dubisz S., 2023, Profesor Stanisław Gajda (1945–2022), „*Poradnik Językowy*”, z. 1, s. 7–11.
- Gajda S., 1982, *Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym*, Warszawa–Wrocław: PWN.
- Gajda S., 1987, Społeczne determinacje nazw własnych tekstów (tytułów), „*Socjolingwistyka*”, t. 6, s. 79–89.
- Gajda S., 1990a, Gatunki wypowiedzi, „*Sprawozdania 1987–1990, Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Wydział II Języka i Literatury*”, seria B, nr 22, s. 71–83.
- Gajda S., 1990b, *Współczesna polszczyzna naukowa. Język czy żargon?*, Opole: Instytut Śląski.
- Gajda S., 1990c, *Wprowadzenie do teorii terminu*, Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Opolu.
- Gajda S., 2001a, Gatunkowe wzorce wypowiedzi. – *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 255–268.
- Gajda S., 2001b, Styl naukowy. – *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 183–199.
- Gajda S., 2001c, System odmian i jego dynamika rozwojowa. – *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Język polski*, red. S. Gajda, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 207–219.
- Gajda S., 2001d, Język naukowy. – *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Język polski*, red. S. Gajda, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 294–317.
- Gajda S., 2002, Opolska stylistyka, „*Analecta*”, z. 1–2, s. 43–57.
- Gajda S., 2003, Współczesna stylistyka polska, „*Stylistyka*”, XII, s. 371–385.
- Gajda S., 2004, Współczesny polski dyskurs humanistyczny. – *W kręgu wiernej mowy*, red. M. Wojtak, M. Rzeszutko, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 49–58.
- Gajda S., 2008, Stylistyka funkcjonalna, stylistyka pragmatyczna, stylistyka kognitywna. – *Polska genologia lingwistyczna*, red. D. Ostaszewska, R. Cudak, Warszawa: PWN, s. 143–149.
- Gajda S., 2009, Gatunki wypowiedzi i genologia. – *Lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy*, red. Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała, Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT, s. 135–146.

- Gajda S., 2012, O sytuacji humanistyki we współczesnym świecie. – *Horyzonty humanistyki*, red. S. Gajda, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 141–150.
- Gajda S., 2013a, Teoria stylu i stylistyka. – *Przewodnik po stylistyce polskiej. Style współczesnej polszczyzny*, red. E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk, Kraków: Universitas, s. 15–33.
- Gajda S., 2013b, Styl naukowy. – *Przewodnik po stylistyce polskiej. Style współczesnej polszczyzny*, red. E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk, Kraków: Universitas, s. 61–70.
- Gajda S., 2013c, Współczesna polska polityka językowa. – *70 lat współczesnej polszczyzny. Zjawiska – procesy – tendencje. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Mazurowi*, red. A. Dunin-Dudkowska, A. Małycka, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 61–74.
- Gajda S., 2018, Na tropach stylu (rozważania metastylistyczne), „*Poradnik Językowy*”, z. 4, s. 7–20.
- Gajda S., 2020, Przestrzeń poznawcza współczesnej stylistyki. – *Językoznawstwo. Stylistyka. Kultura*, red. K. Choińska, M. Pachowicz, Tarnów: BIBLOS, s. 91–98.
- Gajda S., 2021, Polska sieć komunikacyjna i jej główne osie, „*Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica*”, 16, s. 38–53.
- Gajda S., 2023, Refleksja stylistyczna w perspektywie historyczno-biograficznej, „*Poradnik Językowy*”. Wolumen okolicznościowy: *Horyzont polszczyzny. Prace ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Dubiszowi w pięćdziesięciolecie Jego pracy naukowej i dydaktycznej*, red. M. Piasecka, M. Wojtyńska-Nowotka, Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, s. 283–294.
- Makuchowska M., 2016, Bibliografia prac Stanisława Gajdy (wybór), „*Stylistyka*”, XXV, s. 33–46.
- Malinowska E., Wojtak M., 2016, Styl i stylistyka w biografii naukowej Profesora Stanisława Gajdy, „*Stylistyka*”, XXV, s. 15–32.
- Nocoń J., 2016, Sylwetka Pana Profesora Stanisława Gajdy, „*Stylistyka*”, XXV, s. 11–13.
- Witosz B., 2016, O stylu indywidualnym Stanisława Gajdy. Parę myśli po lekturze, „*Stylistyka*”, XXV, s. 47–57.
- Wojtak M., 2019, *Wprowadzenie do genologii*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Wojtak M., 2023, Genologia w lingwistyce – lingwistyka w genologii, „*LingVaria*”, z. 2 (36), s. 11–27.
- Wojtak M., w druku, *Nurty, kierunki i postawy badawcze w stylistyce polskiej II połowy XX i początków XXI wieku – zarys problematyki*.